

**07 00 09 ИСТОРИОГРАФИЯ, ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ
И МЕТОДЫ ИСТОРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ**
**07 00 09 HISTORIOGRAPHY, ORIGINAL SOURCES STUDIES
AND METHOD OF HISTORICAL EXPLORATION**

УДК 908
ББК 63.5 [5 Точ]

**ИНЪИКОСИ ОНОМАСТИКАИ
ТАЪРИХИИ ХОРАЗМ ДАР ОСОРИ
АБӮРАЙӢОН БЕРУНИ**

Бобоев Юсуф Абдулхатович, н.и.т., мудири
кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва табишю ри-
ёзии МТҶ КТХ (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ
ОНОМАСТИКИ ХОРЕЗМА В
ТРУДАХ АБУРАЙХОНА БЕРУНИ**

Бобоев Юсуф Абдулхатович,
к.и.н., заведующий кафедрой гуманитарных и
естественно-математических дисциплин
НОУ ТХХ (Таджикистан, Худжанд)

**REFLECTION OF KHOREZM
HISTORIC ONOMASTICS IN
ABURAYKHON'S BERUNI'S WORKS**

Boboyev, Yusuf Abdulkhatovich,
candidate of historical sciences, chief of the
department of humanitarian, natural and
mathematical disciplines under the NGEI "KhTC"
(Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: yusuf_boboev@mail.ru

Калидвожаҳо: Абӯрайҳон Берунӣ, Сиёвуш, Оли Офриг, Хоразм, қалъаи Фир,
Хоразмишоҳ, ономастикаи таърихӣ, антропонимика, топонимика

Мақола ба яке аз паҳлӯҳои ахбори Абӯрайҳон Берунӣ оид ба таърих ва фарҳанги Хоразми қадимаю асримиёнагӣ – ономастикаи таърихии он бахшида шудааст. Муаллиф бо назардошти ҳаҷми маълумоти олим дар ин ҷода танҳо инъикоси антропонимия ва топонимияи Хоразмо дар осори Берунӣ ба риштаи таҳқиқ кашида, собит сохтааст, ки унсурҳои номбурдаи ономастикаи таърихии Хоразм дар ҳамаи рисолаҳои Берунӣ новобаста аз мансубияташон ба ин ё он соҳаи илм дучор меоянд. Дар радифи баён намудани бурду боҳти ахбори Берунӣ дар ин мавзӯ қайд гардидааст, ки гарчанде Берунӣ бо ин масъала махсус машғул нашуда бошад, ҳам бархе аз маълумоти ӯ дар ин самт арзиши баланди илмӣ дошта, дар дигар манобеъ ба назар намерасанд.

Ключевые слова: Абурайхон Бируни, Сиявуш, династия Афригидов, Хорезм, крепость Фир, историческая ономастика, антропонимика, топонимика

Рассматриваются сведения Абурайхона Бируни по истории и культуре древнего и средневекового Хорезма, связанные с его исторической ономастикой. С учётом сообщений ученого в этом направлении исследована проблема отражения антропонимии и топонимии Хорезма в наследии Бируни и доказано, что сведения такого рода встречаются почти во всех произведениях ученого, независимо от их принадлежности к той или иной отрасли науки. Наряду с обозначением полезности сообщений Бируни по данному вопросу отмечается, что, хотя ученый специально не занимался этой

проблемой, некоторые его сведения по изучаемой теме имеют большую научную ценность и не встречаются в других источниках.

Key words: *Aburaykhon Beruni, Siyavush, Afrighids' dynasty, Khorezm, Fir Fortress, historic onomastics, anthroponymy, toponymy*

Proceeding from Aburaykhon Beruni's information, the author of the article dwells on the historic onomastics of Khorezm appertaining to ancient and mediaeval times. It is expounded that in all Beruni's works irrespective of their appurtenance to this or that branch of science there is interesting information on an throponymy, toponymy and cosmonymy of Khorezm. It is underscored that though Beruni didn't deal with this problem purportedly some of his considerations are of great historic value; here refer: adduced names of Khorezmshakhs belonging to Afrighids' dynasty, Khorezmian nominations of lunar sites, names of such settlements as Bushkatir and Sardig, history of Fir fortress erection, legend about the origin of "Mindjiakhib" holiday. This information is not ocured in other sources; the fact testifying to high and original culture of Khorezmians and their appurtenance to the Iranian world.

Хоразм як чузъи кишвари пахновари Ориёно буда, ономастикаи ба худ хос дорад. Маълумот оид ба ономастикаи таърихии Хоразм дар осори муаллифони атикаи юнонӣ, римӣ ва чиной, катибаҳои шоҳони Ҳахоманишию Сосонӣ, навиштаҷоти аз қалъаҳои қадима ба дастамада, сиккаҳои дарёфтгардида ва осори паҳлавӣ ба назар мерасанд. Бинобар касод будани маводи ономастикии манобеи номбурда, ҳангоми омӯзиши масъалаи мазкур муҳаққиқон асосан ба ахбори осори адабию таърихии муаллифони асримиёнагии исломӣ така мекунанд.

Дар ин росто навиштаҳои Абӯрайҳон Муҳаммад ибни Аҳмади Берунӣ арзиши хоса касб мекунанд. Зеро, ӯ зода ва парвардаи Хоразм буда, дар осораш таърих ва фарҳанги кишвари маҳбубаш ҷойгоҳи муҳим доранд. Қариб, ки дар ҳамаи рисолаҳои маҳфузмондаи Берунӣ дар бораи ономастикаи таърихии Хоразм маълумот пайдо кардан мумкин аст. Аммо, бо назардошти доманадор будани ахбори ӯ доир ба ин масъала ва ҳамзамон маҳдудии ҳаҷми мақола қарор додем, ки маълумоти танҳо бо антропонимия ва топонимияи Хоразм алоқаманди олимро мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Антропонимика аз бахшҳои асосии ономастика ба шумор рафта, бо омӯзиши гунногунҷабҳаи ҳама гуна номҳои шахс - ном, фамилия, номи падар, таҳаллус, лақаб, нисба, куния, номҳои мустаор ва ғайра машғул аст.

Дар осори Берунӣ дар радифи номҳои зиёди қадимаи хоразмӣ дар бораи унвони ҳокимони Хоразми қадима ва асримиёнагӣ маълумоти хеле ҷолиби диққат вучуд доранд. Чунончӣ, ӯ дар ҳамаи асарҳои ҳокимони Хоразмро аз сулолаи Офриғиён «хоразмшоҳ», намояндагони сулолаи Маъмуниёнро бошад «хоразмшоҳ» ва «амир» номидааст.

Хоразмшоҳ - унвони ҳокимон ва волиёни Хоразм аз замони қадим то ибтидои асри XIX буда, Муқаддасӣ ҳокимони Хоразмро «султон», Ибни Хурдодбех бошад «Хурави Хоразм» номидаанд [18].

Б.И.Вайнберг бо така ба дигар шудани анъаноти зарби сиккаҳои хоразмӣ, ахбори сарчашмаҳо ва таҳқиқоти илмӣ фарзияро, ки тибқи он гӯё дар нимаи 2-юми асри III ва ибтидои асри IV-уми милодӣ Хоразм муддате дар тобеияти Сосониён

қарор доштаасту сабаби дар ин минтақа паҳн шудани унвони «хоразмшоҳ» бо ҳамин раванд вобастагӣ дорад, дастгирӣ мекунад [16, с. 83, 89-91].

Агар мо дар ин бобат фарзияи муҳаққиқи мазкурро ҷонибдорӣ кунем, пас «Хусрави Хоразм» номида шудани ҳокимони Хоразми то исломӣ аз эҳтимол дур нест. Зеро, унвони «хусрав» низ бо Эрони Сосонӣ пайванди ногустастанӣ дорад. Аммо, ҳамин муҳаққиқ дар таҳқиқоти дигари хеш таъкид кардааст, ки «хусрав» унвони ҳокими олии Хоразм не, балки унвони ҳокими мулки Кирдор, ки дар тобеияти Хоразм қарор дошт, ба шумор мерафт [17, с. 22].

Берунӣ оид ба се сулолаи ҳукмрони Хоразми замони худ Офриғиҳо, Маъмуниҳо ва Олтунтошиҳо маълумот медиҳад. Охири хоразмшоҳон аз Оли Офриғ тобеъ ва иттифокчи бовафои Сомониён буданд, дар ҳоле, ки хоразмшоҳон аз сулолаи Маъмуниҳо (амирони Гурганҷ) ба Сомониён баъзе кӯмакҳои ҳарбӣ расонанд ҳам, дар асл меҳостанд, ки истиқлолияти Хоразмро ба даст оранд.

Умуман дар таърих ҷаҳор сулолаи ҳукмрони Хоразм маълуманд-Офриғиён ва Маъмуниҳо (ориёнасл), Олтунтошиҳо ва Ануштегиниҳо (туркнажод).

Берунӣ номи 21 хоразмшоҳро аз сулолаи Офриғиён номбар мекунад: Офриғ, Бугра, Саххасак, Аскахмук, Азхохвор, Шовуси Сихр, Хомқарӣ, Бузгор, Арсомсук, Сихр, Сабрӣ, Азкахвор, Азкахмук, Шовушфар, Тарқасбоса, Абдуллоҳ, Мансур, Афрок, Муҳаммад, Аҳмад, Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмад [11, с. 56].

Бостоншиносон дар натиҷаи омӯзиши сиккаҳои хоразмшоҳиён ва сарчашмаҳои асри миёнагӣ исми хоразмшоҳони зерини Оли Офриғро муайян кардаанд, ки бархе аз онҳо дар рӯйхати Берунӣ низ дучор меоянд – Офриғ, Артав, Артрамуш, Вазамар, Санбар, Раст, Сиявсарш, Вир ё Вик, Тутухас, Бравик ё Фравик, Шрам, Хосро (Хусрав), Каник, Биварсар, Шаушафар, Арсамух, Азқасвари I, Савшафон ё Сафшан, Турақасбас, Чифон ё Чигон, Хангири (Хамгири) ва ё Ҳамқирд, Азқасвори II (Абдуллоҳ) [16, с. 81-84; 19; 21, с. 34; 22, с. 187-191].

Дар яке аз тадқиқоти Э.Ртвеладзе Бравик ва Савшаван низ аз зумраи хоразмшоҳон номида шудаанд [21, с. 34].

Бинобар гуфти Берунӣ Офриғиҳо аз нажоди Кайхусрав писари Сиёвуш будаанд: «Аҳли Хоразм низ ба ҳамин тариқ рафтор мекарданд ва ба оғози бинои Хоразм таърих мегузоштанд, ки нӯҳсаду ҳаштод сол пеш аз Искандар буда, ва аз он ба ворид шудани Сиёвуш писари Кайковус ва салтанати Кайхусрав ва хонадони ӯ дар Хоразм таърих гузоштанд. Ва ин воқеа наваду ду сол пас аз сохтани Хоразм буд. Сипас хоразмиён аз райҳои эронӣ дар таърих, ки ба ҳар як зодагони Кайхусрав, ки ба «Хоразмшоҳ» маъруф мешуданд, пайравӣ карданд, то он ки Офриғ, ки аз нажоди Кайхусрав буд, ба шохӣ расид. Ва мардуми Хоразм ба ин подшоҳ фоли бад мезаданд. Чунон, ки эронӣ ба Яздигурди гунаҳкор пешгӯии бад мекарданд. Ва пас аз Офриғ писари ӯ ба салтанат расид ва кохи худро бар пушти Фир дар соли шашсаду шонздаҳи исқандарӣ бино кард. Ва хоразмиён ба ӯ ва зодагони ӯ таърих гузоштанд» [15, с.55].

Аз гуфтаҳои Берунӣ бармеояд, ки сарсулолаи хоразмшоҳиён Сиёвуш ва Кайхусрав буда, ҳукумати онҳо наздик 1300 сол пеш аз милод оғоз ёфтааст. Оли Офриғ бошад ибтидои асри IV-уми милодӣ сари қудрат омадаанду оғози маданияти шаҳрдорӣ дар Хоразм таърихи наздик 3400-сола дорад.

Дар дигар ҷои «Осор-ул-боқия» Берунӣ таъкид мекунад, ки новобаста аз нопурра будани шаҷараномашон аз авлоди шоҳи Эрон будани хоразмшоҳони аввалинро қасе зери шубҳа гузошта наметавонад [15, с. 52].

Бархе аз муҳаққиқон бо истинод ба бозёфтҳои бостоншиносӣ бар ақидаанд, ки Оли Офриғ дар Хоразм на дар асри IV милодӣ, балки дар асрҳои I-II милодӣ хукмрон шудаанд [22, с. 189].

Дар сарчашмаҳо ҳамчунин номи хоразмшоҳ Фарасмон, ки зимистони солҳои 329-328 пеш аз милод барои гуфтушунид бо Исқандари Мақдунӣ ба Бохтар омада буд, ва номи хоразмшоҳ Варазмар дучор меояд [22, с. 17,189]. Муҳаққиқи варзидаи таърих ва фарҳанги қадимаи Хоразм С.П.Толстов тахмин мекунад, ки шояд зери таъсири хоразмиён оянда дар байни шоҳони Иберияи қадим номи Фарасман (шояд Xwarazman, - қайд мекунад ӯ) роиҷ гардид [22, с. 18].

«Осор-ул-боқия»-и Беруниро донишномаи солшуморию иду ҷашнҳои қадимаи халқу миллатҳои мухталиф номидан мумкин аст. Берунӣ сабаби «нимҳаб» ном гирифтани рӯзи понздаҳуми моҳи Римжади тақвими хоразмиёни қадимро чунин ба қалам додааст: «Римжад» - рӯзи понздаҳуми он «нимҳаб» ном дорад. Ва мегӯянд, ки дар асл «Минҷиахиб» аст ва барои ин ки зиёда дар забонҳо давр мезад, тасҳиф шуд ва «нимҳаб» гуфта шуд. Ва маънои он «шаби Мина» аст. Ва Мина номи занест, ки яке аз мулуку бузургони Хоразм буд ва шабе дар ҳоли мастӣ бо ҷомаи абрешим аз кохи худ берун шуд. Ва он вақт баҳор буд. Ва дар беруни кох биафтоду хобаш бурд ва шаб сармо хӯрду мурд. Ва мардум дар шигифт шуданд, дар ин вақти баҳор чи тавр инсон аз сармо мемирад. Ин буд, ки номи онро барои воқеаи хорич аз одат, ки дар ғайри вақти худ рух додааст, таърих донистанд [11, с. 261].

Мазмуни исми ин бонуи давлатманди хоразмӣ низ бозгӯи аз он аст, ки хоразмиёни қадим ҷузъи ҷудонашавандаи олами эронитаборон будаанд. Зеро, истилоҳи «Мина» аз забони форсии қадим гирифта шуда, маънояш зумурад будааст [20, с. 364.].

Дигар баҳши ономастика топонимика буда, доираи тадқиқоти онро омӯзиши исмҳои хоси ҷуғрофӣ ташкил медиҳад. Дар осори Берунӣ топонимҳои Хоразм аз қабилҳои номи шаҳр, русто, қалъа, дарё ва баҳр ба назар мерасанд. Пурбинтарин топоним дар навиштаҳои Берунӣ «Хоразм» бошад ҳам, мутассифона дар бораи этимологияи он чизе гуфта нашудааст. Ҳол он, ки топоними «Хоразм» ҳанӯз дар Меҳришти «Авасто» дучор меояд [2, с. 356].

Шояд Берунӣ ба ин нукта дар қисмати аз байн рафати рисолааш «Машоҳири Хоразм» ишора карда бошад. Чанд варақ аз ин рисола дар бозгӯи Абулфазли Байҳақи то рӯзҳои мо омада расидааст [4, с. 703-713].

Аксари муҳаққиқон, аз он ҷумла С.Абдуллоев ва А. Ҳасанов қайд мекунанд, ки дар сарчашмаҳои асри миёнагӣ роҷеъ ба этимологияи калимаи «Хоразм» ривоятҳои мухталиф ҷой доранд. Тибқи ривояти маъмултарин гӯё 400 нафар ашхоси ба фосилаи сад фарсанг аз мулки хеш бадарғашуда дар мавзеи нави зисти худ манзил бунёд ниҳоданд. Шоҳи кишвари қаблӣ бадарғашудагон, ки ин амал ба сабаби хашми ӯ ба вуқӯъ пайваста буд, барои огоҳӣ ёфтани аз ҳоли онҳо ба зистгоҳи нави онҳо рафта, аз зиндагии эшон пурсон мешавад ва дар посух ҷавоби зеринро мешунавад: «Мо моҳӣ дорему ҳезум, моҳӣ бирён мекунему меҳӯрем». Бино ба қавли соҳибони баъзе осор, ин мардум мафҳуми «гӯшт»-ро ба забони худ «хор» ва «ҳезум»-ро «рӯз» мехонданд. Сарзамини мазкур ибтидо ба гунаи «Хорразм» ва баъдан таҳти таъсири ҳодисаи овозии таҳфиф ба шакли «Хоразм» мубаддал гардидааст. Мувофиқи ривояти дигар, сарчашмаи вожаи мазкур ифодаи «хор разм» буда, маънои ҷузъи аввал «осон» ва ҷузъи дувум «набард, чанг, пайкор» ҳисоб меёфтааст ва дар маҷмӯъ ифодаи мазкур маънои «разми осон ва беаҳмат»-ро меодааст [1, с. 403-404].

Хоразми қадим ва асримиёнагӣ кишвари паҳновар ва дорои шаҳрҳои ободу зебо будааст. Адади шаҳрҳои Хоразм дар навиштаҳои муаррихон ва ҷуғрофишиносони асримиёнагии исломӣ гуногун ба назар мерасад. Чунончӣ, Ҷайхонӣ дувоздаҳ шаҳр, Истаҳрӣ шонздаҳ шаҳр ва муаллифи «Худуд-ул-олам» бошад нӯҳ шаҳри Хоразмро номбар кардаанд [1, с. 407]. Дар осори Берунӣ бошад, танҳо номи чор шаҳри Хоразм – Кот, Ҷурҷония [Гурганҷ], Ҳазорасп ва Дарғонро дучор меоёму халос.

Дар рисолаи «Машоҳири Хоразм» Берунӣ хангоми баёни қиссаи аз ҷониби Маҳмуди Ғазнавӣ забт шудани Хоразм, навиштааст, ки лашкари хоразмшох дар оғози мочаро дар шаҳри Ҳазорасп қарор дошт [4, с. 712]. Номи ин шаҳр дар осори Берунӣ дигар дида намешавад.

Шаҳри Кот дар ҳамаи асарҳои Берунӣ ба унвони «шаҳри Хоразм», «шаҳри асосии Хоразм» ва «пойтахти Хоразм» номида шудааст [15, с. 48; 12, с. 117, 138, 235 ва баъд]. Ба ғайр аз он дар баъзе ҳолатҳо Кот дар муқоиса бо Ҷурҷония ҳамчун «шаҳри асосии Хоразм» зикр шудааст: «Фарқи арзи «шаҳри асосии Хоразм» ва Ҷурҷония.» [12, с. 234].

Дар боби ёздаҳуми китоби панҷуми «Қонуни Масъудӣ» Ҷурҷония дар радифи Кот яке аз ду «шаҳри асосии Хоразм» номида шудааст. Дар ҳамин ҷо Берунӣ Котро собиқ «пойтахти Хоразм» меномад [6, с. 470]. Шояд сабаби чунин номидани Кот дар воқеаҳои сиёсии охири асри X бошад. Соли 995 амири Ҷурҷония Абӯалии Маъмун Котро забт ва охири намояндаи сулолаи Офриғиён хоразмшох Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмадро ба Ҷурҷония бурда қатл мекунад. Ҳамин тариқ, Маъмун ибни Муҳаммад мулки Офриғиёнро ба давлати худ ҳамроҳ намуда, унвони «хоразмшох»-ро соҳиб мешавад.

Умуман Ҷурҷония дар осори Берунӣ бо сабабҳои мухталиф, асосан хангоми баёни мушоҳидаҳои астрономии ӯ пеш аз ҳама дар «Қонуни Масъудӣ» хеле зиёд ном бурда шудааст [7, с. 50, 63, 98 ва баъд].

Дар замони Берунӣ шаҳри ҷанубитарини Хоразм Дарғон ба шумор мерафтааст. Берунӣ дар «Қонуни Масъудӣ» ин шаҳрро сарҳади канораи Хоразм дар роҳ ба сӯи Марву Бухоро номидааст [6, с. 470]. Дар рисолаи дигараш Берунӣ қайд кардааст, ки дар Дарғон аз шохроҳ ба самти Балх роҳи росте ба сӯи Бухоро ҷудо мешавад [12, с. 236].

Аз сарчашмаҳо бармеояд, ки пойтахти Хоразми қадима қалъаи Фир (Фил, Бил) дар соҳили шарқии Амударё қарор доштааст. Ҷе хеле, ки қаблан зикр кардем, Берунӣ бунёди онро дар соли шашсаду шонздаҳи исқандарӣ (тахминан соли 304 -305-уми милодӣ) ба писари Офриғ нисбат дода, пурра аз байнравии онро соли ҳазору сесаду панҷи исқандарӣ (тахминан соли 993-994-уми милодӣ) медонад.

Дар хусуси қалъаи мазкур дар «Осор-ул-боқия» боз чунин маълумот ба назар мерасад: «ва ин Фир дар канораи шаҳри Хоразм диже буд, ки аз хишту гил се қалъаи дарун ба дарун, ки ҳар як аз дигаре баландтар бувад, бино шуда буд. Ва фавқи ҳамаи ин диҷҳо хоҳи салтанатӣ буд...

Қасри Фир аз миқдори бештар аз даҳ мил дида мешавад. Ва наҳри Ҷайхун ин қасро аз байн бурд ва ҳар сол поре аз бинои онро нест кард, то он ки дар соли ҳазору сесаду панҷи исқандарӣ осоре аз он намонд» [15, с.55-56].

Хушбахтона дар осори Берунӣ на танҳо номи шаҳрҳо, балки номи ду русто низ дучор меоянд. Ӯ дар «Таҳдид...» аз хусуси солҳои 384-385-уми ҳиҷрӣ чен кардани баландии Офтоб дар рустои Б-у-ш-кан-з сухан меронад. Аз суханҳои Берунӣ бармеояд, ки ин русто дар соҳили ғарбии (чапи) Ҷайхун дар байни Ҷурҷония ва Кот

чанубтар аз «шаҳри асосии Хоразм» қарор доштааст [12, с. 117, 138, 232]. Роҷеъ ба ин мушоҳидааш Берунӣ дар дигар рисолаҳояш аз ҷумла «Сояҳо» низ ёдовар шудааст [5, с.199].

Муҳаққиқи варзидаи осори Берунӣ П.Г.Булгаков бо таъя ба чопи арабии матни «Таҳдид...» аз ҷониби М. Танҷӣ, ки дар Истамбул нашр гардида буд навиштааст, ки бо дарназардошти ҷойгиршавии нуктаҳои ҳарфҳо дар боли ду ҳарфи охири калима номи ин русторо Бушкотир ё Бушкотар низ хондан мумкин аст [12, с.299]. С.П.Толстов бошад номи ин русторо Бушкатыр хондааст [23, с. IX].

Рустои дуом Саригад ном дошта, истгоҳи сеюм дар роҳ ба сӯи Марв ва Бухоро шуморида мешудааст. Берунӣ дар «Китоб-ул-ҷавоҳир» оид ба хусусияти шифобахши дарахти балат маълумот дода, навиштааст, ки ин дарахт дар водие дар қисмати шарқии рустои номбурда мерӯяд [14, с. 83].

Дар «Қонуни Масъудӣ» аз хусусии мавзеи Миёнҷоҳ сухан меравад, ки дар биёбон дар байни Нисо ва Хоразм ҷойгир шуда будааст [10, варақи 87]. Мутассифона ин топоним низ дар нусхаҳои хаттии «Қонуни Масъудӣ» ва нашрҳои арабии он ҳархела навишта шудааст. Дар тарҷумаи русии «Қонуни Масъудӣ» он дар шакли «Мийанҷаҳ» омадааст [6, с.470]. Мутарҷими ин рисолаи Берунӣ ба забони русӣ П.Г.Булгаков таъкид мекунад, ки дар хондани номи ин мавзеъ ба нашри қисмате аз «Қонуни Масъудӣ» аз ҷониби А.М.Валидӣ таъя мекунад. У ичунин менависад, ки академик В.В.Бартолд Миён-шоҳ ном рабодеро бо ишора ба навиштаҳои ал-Муқаддасӣ ёдрас шудааст [6, с. 600]. Бинобар гуфти ал-Муқаддасӣ работи Миён-шоҳ чорумин нукта ба шумор мерафт, ки дар роҳ аз Ҷурҷония ба Хуросон ҷойгир шуда буд [3, с.210].

Тамаддуни Хоразмро бе Амударё тасаввур қардан мумкин нест. Мардуми ин кишвар борҳо ба иллати дигар шудани маҷрои он макони зисти худро иваз қарда, заминҳои нав ба навро обод мекарданд. Дар сарчашмаҳои хаттӣ Амударё вобаста ба давраи таърихӣ бо номҳои гуногун ёд шудааст. Дар осори Берунӣ бошад, Амударё бо номҳои Ҷайхун ва руди Балх дучор меояд.

Дар «Осор-ул-боқия» Берунӣ якҷанд маротиба вақти обхезии Ҷайхунро баён қардааст [15, с. 286, 293, 298]. Як маротибаи дигар Ҷайхун дар мавриди аз он убур қардани Муқаннаъ ёд мешавад [15, с. 217].

Дар «Мол-ил-ҳинд» Берунӣ навиштааст, ки «Дар наздикии Тирмиз якҷанд руд ба ҳам омада, руди Балхро ташкил медиҳанд. Ин ҷойро «баҳамии ҳафт руд» меноманд» [13, с. 242].

Берунӣ руди Балху Ҷайхун ду номи як дарё буданро низ таъкид қардааст. Масалан, дар «Таҳдид чунин мехонем: «... маҷрои Ҷайхун, ман дар назар дорам руди Балхро...» [12, с. 97].

Баъзе муаллифони асримиёнагӣ баҳри Аралро «дарёи Хоразм» (баҳри Хоразм), баъзеи дигарашон «дарёчаи Хоразм» ва ё «дарёаки Хоразм» (кӯли Хоразм) номидаанд. Ин баҳр дар осори ба забони арабӣ таълифшудаи Берунӣ «بحيرة خوارزم», дар нусхаи форсии «Китоб-ут-тафҳим» бошад, «дарёаки Хоразм», яъне «кӯли Хоразм» номида шудааст [13, с. 241; 14, с. 264; 24, с. 129 ва ғ.].

Дар «Китоб-ут-тафҳим» Берунӣ навиштааст, ки «... ва андар маъмура батоеҳ ва обгирҳои бисёр аст. Ва гоҳ-гоҳ барҳеро аз он «дарёак» хонанд, чун дарёаки Ифомия ва они Табария ва они Заър ба ҳадди Шом. Ва чун дарёаки Хоразм ва Истикул наздики Барсаҳон» [8, с. 102; 9, с. 107].

Ҳамин тариқ омӯзиши масъалаи мазкур собит месозад, ки гарчанде Берунӣ бо омӯзиши ономастикаи таърихии Хоразм махсус машғул нашуда бошад ҳам, маълумот доир ба ин масъала дар аксари рисолаҳои ӯ новобаста аз мансубияташон ба ин ё он соҳаи илм дучор меоянд. Ахбори Берунӣ дар ин бобат ағлабан хусусияти баёнӣ доранд, яъне ӯ доир ба этимологияи антропонимҳо ва топонимҳои бо Хоразм вобаста қариб, ки чизе нагуфтааст. Аммо, бархе аз ин маълумот, ба монанди номи хоразмшоҳон аз сулолаи Офриғиён, номи рустоҳои Бушкотир ва Сардиг, таърихи бунёд ёфтани қалъаи Фир, қиссаи пайдо шудани чашни «Минҷиахиб» дар дигар манобеъ дучор намеоянд. Ахбори Берунӣ дар ин мавзӯ соҳиби фарҳанги ба худ хос ва бою ганӣ будани хоразмиёнро собит сохта, ҳамзамон, аз мансубияти онҳо ба олами мардуми эронитабор гувоҳӣ медиҳанд ва арзиши баланди таърихию фарҳангӣ доранд.

Пайнавишт:

1. Абдуллоев С., Ҳасанов А. *Хоразм // Донишномаи Сомониён.* - Ҷ. 2.- Хучанд: «Нури маърифат», 2009.- С.405-408.
2. *Авасто: куҳантарин сурудҳо ва матнҳои иронӣ //Гузориш ва наҷӯҳиши Чалил Дустхоҳ.*- Теҳрон: Марворид, 1371.-1207 с.
3. Бартольд В.В.. *Сочинения.* – Т. I. *Туркестан в эпоху монгольского нашествия.* – М.: *Издательство Восточной литературы,* 1963. - 763 с.
4. *Хоҷа Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳусайни Байҳақӣ. Таърихи Байҳақӣ. // Таҳиягари матн, муқаддима, ҳавошӣ ва феҳристҳо Сайфуллоҳи Муллоҷон.*- Душанбе: «Бухоро», 2014. – 774 с.
5. *Абу Райхан Бируни. Избранные произведения. Т. VII. Математические и астрономические трактаты. /Отв. ред. Г.П. Матвиевская. Предисл., пер. и коммент. П.Г. Булгакова и Б. Розенфельда.* – Ташкент: Фан, 1987. – 340 с.
6. *Абу Райхан Бируни. Избранные произведения. Т.V. – Ҷ.1. – кн. 1-5. – Канон Масъуда. /Отв. ред. С.Х. Сираждинов и Г.П. Матвиевская. Вступит. статья, пер. и прим. П.Г. Булгакова и Б.А. Розенфельда.* – Ташкент: Фан, 1973. – 648 с.
7. *Абу Райхан Бируни. Избранные произведения. Т.V. – Ҷ.2. – Кн. 6-11. – Канон Масъуда. //Отв. ред.С.Х. Сираждинов и С.Г. Матвиевская. Пер. и прим. Б. Розенфельда и А. Ахмедова.* – Ташкент: Фан, 1976.- 636 с.
8. *Абу Райхан Бируни. Избранные произведения. Т.VI. Книга вразумления начаткам науки о звездах /Вступительная статья, перевод и примечания Б.Ф. Розенфельда и А.Ахмедова. Отв. ред. доктор филол. наук А.К. Арендс.* – Ташкент: Фан, 1975. –328 с.
9. *Абӯрайҳон Берунӣ. Китоб-ут-тафҳим ли авоили саноат-ит-танчим // Ба чоп тайёркунандагон А. Девонақулов, Х. Мамедова, Т. Собиров. Муҳаррири масъул М. Диноршоев.* – Душанбе: Дониш, 1973. – 286 с.
10. *Абӯрайҳон Муҳаммад ибн Аҳмад ал-Берунӣ. Ал-Қонун ал-Масъудӣ фи ал-ҳайя ва-ал-нучум // Захираи дастхатҳои арабии китобхонаи миллии Фаронса «Галлика».*- №.6840. – 205 с.
11. *Абӯрайҳон Берунӣ. Осор-ул-боқия // Ба чоп тайёркунандагон А.Девонақулов, М.Исо, О.Ҳамид, М.Бақо.*-Душанбе: Ирфон, 1990. – 432 с.
12. *Абу Рейхан Бируни. Избранные произведения. Т. III. Геодезия / Исследования, перевод и примечания П.Г. Булгакова.* – Ташкент: Фан, 1963. – 361 с.
13. *Абу Рейхан Бируни. Индия: Пер. с араб./ Репринт с изд. 1963 г. — М.:Ладомир, 1995.-727 с.*

14. *Абу-р-Райхан Мухаммед ибн Ахмед ал-Бируни. Собрание сведений для познания драгоценностей [Минералогия] /Пер. А.М. Беленицкого. Редакция проф. Г.Г. Леммлейна, проф. Х.К. Баранова и А.А. Долининой. Статьи и прим. А.М. Беленицкого и Г.Г. Леммлейна. – М.: Изд. АН СССР, 1963. – 519 с.*
15. *Абу Райхан Бируни. Избранные произведения. Т. I. Памятники минувших поколений. /Пер. и прим. М.А. Салье. – Ташкент: Изд. АН УзССР, 1957.- 486 с.*
16. *Вайнберг Б.И. Монеты Древнего Хорезма.-М.:Наука, 1972.- 223 с.*
17. *Вайнберг Б.И. Титулы владетелей Хорезма//Эпиграфика Востока. Вып. XXI.-Л.: Наука, 1972.- С.19-22.*
18. *Ибн Хордадбех. Книга путей и стран. Китаб ал-масалик ва-л-мамалик. URL: . <http://vostlit.info> (санаи муроҷиат 24.03.2019).*
19. *Монеты Центральной Азии. Монеты Хорезма. URL: <http://soqdccoins.narod.ru> (санаи муроҷиат 12.02.2019).*
20. *Пошанг М..Зебономҳои ориёӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 430 с.*
21. *Ртвеладзе Э. Древние монеты Средней Азии. Альбом.-Ташкент: Издательство литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1987.-184 с.*
22. *Толстов С.П. Древний Хорезм: Опыт историко-археологического исследования. – М.: Издание МГУ, 1948.- 352 с.*
23. *Толстов С.П. Бируни и его памятники минувших поколений /Бируни Абурайхона. Избр. произ. – Т. I. Памятники минувших поколений. – Ташкент: Изд. АН УзССР, 1957. – С. VII-XXI.*
24. *Alberuni's India, an Account of the Religion, Philosophy, Literature, Chronology, Astronomy, Customs, Laws and Astrology of India about A. D. 1030. Edited in the Arabic original by Edward Sachau, London, 1887.- 407 pp.*

Reference Literature:

1. *Abdulloyev S., Hasanov A. Khorezm // The Encyclopedia of Samanids. V. 2. - Khujand: Light of Enlightenment, 2009. - pp. 405 – 408.*
2. *Avesto: the Ancientest Iranian Songs and Texts // Research by Dhalil Dusthoh. - Tehran: Pearl. 1371 hijra.*
3. *V. V. Bartold. Compositions. V.I. Turkestan in the Epoch of Mongolian Invasion. - M.: Publishing-house of Oriental Literature. 1963. – 763 pp.*
4. *Khodja Abulfazl Mukhammad ibni Khusayni Baykhaki. Preparation of the text, Preface, Commentary and Indicators by Sayfullo Mullojohn. - Dushanbe: Bukhara, 2014*
5. *Abu Raikhan Beruni. Selected Works. V. V//. Mathematical and Astronomical Treatises // Editor-in-charge: G.P.Matvievskaya. Preface, translation and commentaries by P.G. Bulgakov and B. Rozenfeld. - Tashkent: Science. 1987. – 340 pp.*
6. *Abu Raykhan Beruni. Selected Works. V.5. - Part I. - Books 1-5.- The canon of Masud // Editors-in-charge: S.H. Siradginov and G. P. Mateyevskaya. Introductory article, translation and notes by P. G. Bulgakov and B. A. Rozenfeld. - Tashkent: Science, 1973. – 648 pp.*
7. *ibidem. Part 2. - Books 6-11. 1976. – 636 pp.*
8. *Abu Raikhan Beruni. Selected Works. V. VI. Instructive Book Dwelling on Initial Knowledge about Stars. // Introductory article, translation and notes by B. F. Rozenfeld and A. Akhmedo. Editor-in-charge: A. K. Arends. - Tashkent: Science, 1975. – 328 pp.*

9. *Aburaykhan Beruni. Instructive Book Dwelling on Initial Knowledge about Stars. Preparation by A. Devongulov, Kh. Mamedova, T. Sobirova. Editor-in-charge: M. Dinorshoyev. - Dushanbe: Knowledge, 1973. – 286 pp.*
10. *Aburaykhon Mukhammad ibn Akhmad al-Beruni. The Canon of Masud. The Fund of Arabian Manuscripts of the National Library of France "Gallica". - N6840. – 205 pp.*
11. *Aburaykhan Beruni. The Monument to Passed away Generation. - Dushanbe: Cognition, 1990. – 432 pp.*
12. *Aburaykhan Beruni. Selected Works. V.III Geodezy // Explorations, Translation and Notes by P. G. Bulgakov. - Tashkent: Science. – 361 pp.*
13. *Abu Raykhan Beruni. India. Translation from Arabic/ Reprinted from the edition of 1963. - M.: Ladomir, 1995. – 727 pp.*
14. *Abu-r-Raikhan Mukhammad ibn Akhmed al-Biruni. Collection of Data for Cognition of Precious Stones [Mineralogy] // Translation by A. M. Belenitsky. Recension by Professor G.G.Lemmlin, Professor H. G. Baranov and A. A. Dolinina. Articles and Notes by A. M. Belenitsky and G. G. Lemlein. - M.: Publishing-house of the USSR AS, 1963. – 519 pp.*
15. *Abu Raykhan Biruni. Selected Works. VI. Monuments of the Passed away Generations // Translation and Notes by M. A. Salye. - Tashkent: Publishing-house of the Uzbek SSR Academy of Sciences, 1957. – 486 pp.*
16. *Weinberg B.I. Coins of the Ancient Khorezm . – M. : Science , 1972. – 223 pp.*
17. *Weinberg B.I. Titles of the Lords of Khorezm // Epigraphics of the Oziat . Issue XXI .L. : Science , 1972. – pp . 19-22.*
18. *Ibn Hordakhhbeh. The Book of Roads and Countries. URL: . <http://vostlit.info> (Date of appeal: 24.03.2019)*
19. *Coins of Central Asia . Coins of Khorezm // vostlit.info Poshang M. Fine Aryan Names . – Dushanbe : Bukhara, 2012(Date of appeal: 12.02.2019).*
20. *Poshang M. Names of Aryan Languages. – Dushanbe: Bukhara, 2012. – 430 pp.*
21. *Rtvelardze E. Ancient Coins of Central Asia .Album . – Tashkent . Publishing – house of the Institute of Literature and Art named after GafurGulyam , 1987. – 184 pp.*
22. *Tolstov S.P. Ancient Khorezm : Experience of the historic – Archeological Exploration. – M. : Publishing - house of Moscow State University , 1948. - 352 pp.*
23. *Tolstov V. P. Biruni and his Monuments of the Generations Passed away // Beruni Abyraykhon. Selected Works. - V.I. Monuments of Passed away Generations. - Tashkent. Publishing-house of the Uzbek SSR Academy of Sciences, 1957. - VII - XXI cc.*
24. *Alberuni's India, an Account of the Religion, Philosophy, Literature, Chronology, Astronomy, Customs, Laws and Astrology of India about A. D. 1030. Edited in the Arabic original by Edward Sachau, London, 1887.- 407 pp.*